

NEPRIAMA INDEXICKÁ IDENTIFIKÁCIA¹

MARIÁN ZOUHAR

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, Slovensko

ZOUHAR, Marián: Indirect indexical identification. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2023, Vol. 74, No. 2, pp. 439–458.

Abstract: Indexical expressions are typical linguistic means aimed at identifying objects in the surroundings of communication participants. Sometimes, however, by using them, one can single out objects beyond the boundaries of the communication context. For example, by using the pronoun *he* supplemented by an act of ostension directed at a work of art, one can identify the author of that artwork, not the work itself. This is a case of an indirect indexical identification, which consists in the fact that the object of ostension is different from the object of identification of the use of the indexical expression. This phenomenon poses a challenge to semantic theories of indexical expressions. Their content must be modeled such that the transition from the object of ostension to the object of identification is captured. The paper proposes an explanation according to which the semantic content of the occurrence of an indexical expression used for indirect identification is descriptive (rather than referential). Specifically, it is a content in which the object of identification is described on the basis of its contextually relevant relationship to the object of ostension, which can also be expressed through a suitable descriptive expression. Such an explanation avoids some of the problems that indexical terms used for indirect identification bring.

Keywords: indexical description, indexical expression, indirect indexical identification, object of identification, object of ostension

1. ÚVOD

Verbálna komunikácia je rečový proces situovaný v čase a priestore a realizovaný participantmi s komunikačnými rolami hovorcu a adresáta.² Na jej efektívnosť vplývajú zdieľané znalosti participantov o širokom komunikačnom kontexte. Komunikačný kontext je dynamicky sa meniaci útvar s pohyblivými hranicami a obsahom. Ukotvenie komunikácie v kontexte, ale sčasti aj fixovanie samého kontextu, resp. niektorých jeho parametrov, možno zabezpečiť použitím indexických výrazov. Tieto výrazy používame na identifikáciu oporných prvkov kontextu komunikácie.³ Patria

¹ Tento článok vznikol v rámci riešenia projektu *Idealizácia a abstrakcia v normatívnych a empirických vedách* podporeného grantom VEGA č. 1/0557/23.

² Medzi participantov komunikácie nemusia patriť len hovorca s adresátom, ale možno sem zaradiť aj tretie osoby, o ktorých sa v komunikácii hovorí alebo ktoré sú svedkami komunikácie, vrátane tých, ktoré len niečo mimochodom „započujú“ bez znalosti ďalších súvislostí. Takéto osoby sa niekedy označujú ako neschválení účastníci komunikácie (pozri Levinson 1983, s. 72).

³ Pozri Dolník 2013, s. 384.

medzi ne (najmä, nie však len) osobné a ukazovacie zámená či niektoré príslovkové určenia miesta a času. Pomocou nich identifikujeme objekty na základe ich priestorového, resp. časového vzťahu k participantom komunikácie.

Použitie mnohých indexických výrazov umožňuje, ba dokonca aj vyžaduje uskutočnenie sprievodného aktu ostenzie, ktorý môže mať v závislosti od komunikačných potrieb rôzne podoby – niekedy hovorca vykoná určité gesto rukou, inokedy len zacieli svoj pohľad alebo urobí pohyb hlavou, prípadne nejako inak demonštruje svoj zámer identifikovať určitý objekt v komunikačnom kontexte. Napríklad použitím výrazu *on* spravidla vyčlení osobu mužského pohlavia vo svojom okolí, na ktorú zameriava pozornosť, použitím výrazu *toto* vyčlení zase objekt vo svojom okolí, ktorého relatívna vzdialenosť od hovorca je menšia ako vzdialenosť iných relevantných objektov, a použitím výrazu *to* identifikuje objekt vo svojom okolí bez toho, aby ho nejako viac opisal. Takéto použitie indexického výrazu je *deiktické* a *priamo* sa ním identifikuje relevantný objekt z hovorcovho bezprostredného okolia.

Použitím indexického výrazu, ktorý dopĺňa sprievodný akt ostenzie, však možno identifikovať nielen objekty patriace do hovorcovho bezprostredného okolia, ale aj neprítomné objekty. Vezmime si vety:

On je invenčný umelec.

To je invenčný umelec.

Toto je invenčný umelec.

Ak hovorca uskutoční výpoveď použitím niektorej z nich, pričom pri vyslovení zámena ukáže na obraz (nie na osobu), zjavne napriek tomu mieni niečo povedať o určitej osobe, nie o diele. Akt ostenzie dopĺňajúci použitie zámena *on*, *to*, resp. *toto* sa síce zameriava na dielo, no z kontextu aj použitého predikátu *invenčný umelec* je jasné, že hovorca mieni primárne identifikovať jej autora. Hovorca ho identifikuje prostredníctvom identifikácie maľby, teda jej autora vyčleňuje na základe existencie vzťahu medzi ostenzívne vyčleneným objektom a osobou. Takáto situácia ilustruje jav, ktorý možno nazvať *nepriama indexická identifikácia*.⁴

Podstatou nepriamej indexickej identifikácie je skutočnosť, že objekt, na ktorý hovorca zameriava svoj ostenzívny akt – skráteno ho môžeme nazvať *objekt ostenzie* –, je odlišný od objektu, ktorý hovorca mieni použitím zámena identifikovať – nazvieme ho *objekt identifikácie*. Pri štandardnom deiktickom použití indexických výrazov je objekt ostenzie totožný s objektom identifikácie. Všimnime si, že použité zámeno nemusí významovo vyhovovať objektu ostenzie, ale musí vyhovovať objektu identifikácie. Keď hovorca použije zámeno *on* a ukáže na určité dielo, no mieni identifikovať jeho autora, objekt ostenzie nespĺňa podmienku, podľa ktorej by mal byť osobou mužského pohlavia, no objekt identifikácie túto podmienku spĺňa. Ak by obraz bol dielom

⁴ Tento jav je veľmi dobre systematicky opísaný najmä v prácach G. Nunberga (1992; 1993), hoci sa neoznačuje ako nepriama indexická identifikácia.

ženy, adresát by mal právo hovorcovi kritizovať za nesprávne použitie zámena *on*, no toto právo nemá dôvod uplatniť v prípade typovo nesprávneho objektu ostenzie.

Nepriama indexická identifikácia je pomerne rozšírený jav, ktorý teórie významu a referencie indexických výrazov zvyčajne ignorujú. Vzhľadom na jeho rozšírenosť a skutočnosť, že v komunikácii spravidla nevznikajú vážnejšie problémy s pochopením aktov nepriamej indexickej identifikácie, je však nejaké systematické vysvetlenie potrebné. V tomto článku sa pokúsim načrtnúť jedno z možných vysvetlení. Postupovať budem nasledovne. Najprv rozlíšim deiktické a anaforické použitie zámen a nastolím otázku, či zámená použité na nepriamu indexickú identifikáciu sú použité deikticky (druhá časť). Potom predložím dva dôvody, prečo na túto otázku odpovedať záporne. Jeden z nich sa opiera o predpoklad, podľa ktorého deikticky použité zámená sú bezprostredne referujúce, no zámená použité na nepriamu indexickú identifikáciu také nie sú (tretia časť). Druhý zase vychádza z určitých súvislostí týkajúcich sa anaforickej väzby (štvrtá časť). Napokon navrhmem vysvetlenie, ktoré bude rešpektovať tieto skutočnosti a podľa ktorého zámená použité na nepriamu indexickú identifikáciu nie sú deiktické, ale používajú sa na komunikáciu deskriptívneho obsahu (piata časť).

2. INDEXICKÉ VÝRAZY A ICH POUŽITIE

Skupina indexických výrazov je pomerne heterogénna – zahŕňa výrazy rôznych druhov, no najdôležitejšími z nich sú osobné a ukazovacie zámená, príslovkové určenia času a miesta, prípadne niektoré adjektíva a zložené výrazy obsahujúce spomenuté druhy. Štandardne sa používajú na *deiktickú* identifikáciu objektov, no viaceré indexické výrazy nie sú v tomto ohľade svojbytné, keďže ich identifikačné použitie spravidla vyžaduje aj uskutočnenie sprievodného ostenzívneho aktu.

Používajúc terminológiu Davida Kaplana môžeme na základe toho rozlíšiť čisté indexické výrazy a demonštratívne výrazy.⁵ Čisté indexické výrazy sa vyznačujú tým, že hovorca identifikuje príslušný objekt už tým, že daný výraz vysloví alebo inak použije, kým pre demonštratívne výrazy sa spravidla vyžaduje aj ostenzívny úkon. Vykonanie ostenzívneho aktu signalizuje, že objekt sa identifikuje na základe jeho relatívneho vzťahu k hovorcovi, resp. k aktu uskutočnenia výpovede.

Relatívna identifikácia tohto druhu však predpokladá, že existuje aj možnosť absolútnej identifikácie *centra komunikačného kontextu*, z ktorého sa uskutočňujú identifikačné akty. Aspoň niektoré čisté indexické výrazy sa dajú použiť aj na absolútnu indexickú identifikáciu. Týka sa to výrazov *ja*, *tu* a *teraz*, ktorými dokážeme identifikovať centrum každého komunikačného kontextu tvoreného aktuálnym hovorcom, aktuálnym miestom a aktuálnym časom. Ich identifikácia je absolútna, neuskutočňuje sa na základe usúvzťažnenia k žiadnym iným objektom. Výskyt výpo-

⁵ Pozri Kaplan 1989, s. 489.

vede sám totiž stačí na určenie toho, kto je jej hovorcom, čo je miestom výpovede a čo je časom výpovede. Ostatné čisté indexické výrazy aj demonstratívne výrazy sa používajú na relatívnu identifikáciu objektov, a to najmä na základe vzťahu k centru komunikačného kontextu. Napríklad použitím výrazu *ty* identifikujeme adresáta; adresátom je komunikačný participant, resp. jeden z komunikačných participantov, ktorý nie je hovorcom, a teda jeho identifikácia sa relativizuje vzhľadom na hovorcu. Použitím výrazu *tam* identifikujeme miesto, a to na základe jeho vzťahu k priestorovému centru komunikačného kontextu identifikovateľnému výrazom *tu*. Použitím výrazu *včera* zase môžeme identifikovať deň, ktorý predchádza dňu identifikovateľnému použitiu výrazu *teraz*.

Okrem deiktického použitia viaceré indexické výrazy umožňujú aj *anaforické* použitie. Možno vysloviť hypotézu, podľa ktorej anaforické použitie je možné v prípade demonstratívnych indexických výrazov, no nie v prípade čistých indexických výrazov.⁶ Pri anaforickom použití sa objekt neidentifikuje na základe situačných parametrov komunikačného kontextu, ale na základe diskurzného kontextu – anaforické použitie v určitom zmysle parazituje na identifikačných aktoch uskutočnených použitím iných výrazov, ktoré sa nazývajú *antecedentnými* výrazmi.

Existuje niekoľko druhov väzieb medzi anaforickým výskytom výrazu a antecedentným výskytom výrazu.⁷ V niektorých prípadoch, v ktorých antecedentným výrazom je referujúci výraz, napríklad vlastné meno alebo deikticky použité zámeno, je anaforický výraz reprezentovaný ako referujúci výraz, pričom identifikuje ten istý objekt ako jeho antecedent. Napríklad vo vete *Pavol miluje svoju matku* je výraz *svoju* koreferujúci s výrazom *Pavol*. V iných prípadoch, v ktorých je antecedentom kvantifikačný výraz, možno anaforický výraz reprezentovať ako premennú viazanú týmto kvantifikátorom. Napríklad vo vete *Každý človek miluje svoju matku* je zámeno *svoju* závislé od kvantifikátora *každý človek* a nachádza sa v jeho dosahu, takže pri formálnej reprezentácii vety (napríklad pomocou jazyka predikátovej logiky alebo jazyka obmedzených kvantifikátorov) bude reprezentované výskytom premennej, ktorú viaže daný kvantifikátor. Existujú aj prípady, v ktorých anaforický výraz má ako svoj antecedent kvantifikačný výraz, no nenachádza sa v jeho dosahu, a teda nie je možné reprezentovať ho ako premennú viazanú týmto kvantifikátorom. Takýto

⁶ Zdá sa, že túto hypotézu spochybňuje prinajmenšom E. Corazza (2004). Ide však o minoritný názor.

⁷ Všeobecná terminologická poznámka: Termíny „použitie výrazu“ a „výskyt výrazu“ sú vzájomne tesne prepojené. Obidva súvisia s fyzickou realizáciou výrazu (o rozdiel medzi ideálnym znakom a jeho realizáciou, resp. fyzickým či materiálnym znakom pozri napríklad niektoré texty v Cmorej 2001). Slovné spojenie „použitie výrazu“ kladie väčší dôraz na hovorcov akt výpovede (vyslovenia, napísania alebo myslenia) výrazu, kým slovné spojenie „výskyt výrazu“ sa vzťahuje skôr na produkt aktu výpovede. Termíny „použitie výrazu“ a „výskyt výrazu“ budem v mnohých kontextoch používať ako vzájomne zameniteľné, keďže v týchto kontextoch možno zmysluplne hovoriť ako o použitíach, tak aj o výskytoch výrazov.

prípád nastáva napríklad vtedy, keď sa anaforický výraz nachádza v inej vete ako kvantifikačný antecedentný výraz (jeho dosah sa tak obmedzuje len na vetu, v ktorej sa vyskytuje). Napríklad: *Peter si kúpil nové auto a Pavol s ním havaroval*. Zámeno *ním* je anaforicky závislé od výrazu *nové auto*, no keďže antecedentom je kvantifikačný (deskriptívny) a nie referenčný výraz, zámeno nemožno reprezentovať ako ko-referujúci výraz (a keďže je aj mimo dosahu kvantifikátora, tak ho nemožno reprezentovať ani ako viazanú premennú). Prijateľné vysvetlenie fungovania tohto druhu anafory ponúkol S. Neale.⁸ Podľa neho je anaforické zámeno náhradou za deskripciu, ktorú možno zrekonštruovať z diskurzného kontextu, v ktorom sa vyskytuje antecedentný výraz. Pre uvedený výskyt výrazu *ním* predstavuje relevantnú diskurznu časť veta *Peter si kúpil nové auto*, z ktorej možno zrekonštruovať deskripciu *nové auto, ktoré si Peter kúpil* (alebo kratšie *Petrovo nové auto*) – túto deskripciu možno nahradiť za zámeno *ním*, a teda dostaneme vetu *Pavol havaroval s novým autom, ktoré si Peter kúpil*. S. Neale konštatuje, že pravdivostné podmienky tejto vety sa zhodujú s pravdivostnými podmienkami vety *Pavol s ním havaroval* v danom použití, a teda prvá veta predstavuje vecne adekvátnu analýzu druhej vety (v danom použití).

Prejdime k použitiam, ktoré sú predmetom tohto článku. Ako máme charakterizovať výskyty indexických výrazov, ktoré som naznačil v úvode? Predstavme si nasledujúcu situáciu:

Situácia A: Hovorca a adresát majú pred sebou fotografiu istej osoby. Hovorca uskutoční nasledujúcu výpoveď:

*On_[fotografia] je invenčný umelec,*⁹
pričom vyslovenie zámena *on* dopĺňa ostenzívnym aktom nasmerovaným na fotografiu, ktorú má pred sebou.

Hovorcovým komunikačným zámerom zjavne je niečo povedať o osobe na fotografii, jeho adresát tento komunikačný zámer pochopí, a teda hovorca bol vo svojom komunikačnom akte úspešný. Hoci pri štandardnom deiktickom použití zámena *on* hovorca identifikuje osobu mužského rodu, na ktorú smeruje svoj akt ostenzie (resp. nejako inak demonštruje svoj identifikačný úmysel), v tomto prípade svoj ostenzívny akt smeruje na fotografiu, no mieni niečo povedať nie o fotografii, ale o osobe, ktorá je na nej zobrazená. Z intuitívneho hľadiska je takéto použitie zámena *on* rovnako legitímne ako použitie doplnené ostenzívnym aktom nasmerovaným na skutočnú osobu. Ide o deiktické použitie zámena *on*? Zdá sa, že odpoveď by mohla byť kladná. Fotografia síce nie je objektom identifikácie, no predsa len je objektom

⁸ Pozri najmä Neale 1990; pozri aj Evans 1985 a Ludlow – Neale 1991.

⁹ Pri výskyte zámena *on* sa nachádza symbol „_[fotografia]“ ako znak toho, že hovorca zároveň usku-točňuje akt ostenzie zacielený na určitý objekt, ktorý je aspoň druhovo špecifikovaný substantívom.

ostenzie, teda kontextovo relevantným objektom, ktorý pomáha sprítomniť danú osobu, aby sa mohla stať predmetom identifikácie. Fenomén sprítomnenia funguje vďaka vzťahu zobrazenia (fotografia zobrazuje osobu), pričom tento vzťah hovorca aj adresát uznávajú ako relevantný vzhľadom na kontext výpovede.

Skúsme trochu zmeniť situáciu tak, aby sme z nej odstránili vzťah zobrazenia ako relevantný:

Situácia B: Hovorca a adresát stoja v galérii pred istým obrazom. Hovorca uskutoční nasledujúcu výpoveď:

On_[← obraz] je invenčný umelec,

prícom vyslovenie zámena *on* dopĺňa ostenzívnym aktom nasmerovaným na obraz, ktorý majú pred sebou.

Hovorcov ostenzívny akt je tentoraz nasmerovaný na umelecké dielo, pričom toto dielo nie je portrétom daného umelca, a teda ho nezobrazuje. Hoci sa zámeno *on* používa na identifikáciu osoby mužského rodu, aj v tomto prípade možno jeho použitie považovať za legitímne. Obraz síce nie je objektom identifikácie, no ako objekt ostenzie opäť pomáha sprítomniť osobu, ktorá objektom identifikácie je. Fenomén sprítomnenia v tomto prípade je daný vzťahom autorstva (obraz je dielom osoby), pričom tento vzťah hovorca aj adresát uznávajú ako relevantný vzhľadom na kontext výpovede. Zdá sa teda, že aj v tomto prípade by sme mohli mať príklad deiktickej identifikácie.

Uvažujem ešte o inej situácii:

Situácia C: Hovorca a adresát sú doma. Po večierku, ktorý sa práve u nich skončil a hostia odišli, si všimnú zabudnutý dáždnik patriaci istej osobe, ktorá bola medzi hosťami. Hovorca uskutoční nasledujúcu výpoveď:

On_[← dáždnik] je invenčný umelec,

prícom vyslovenie zámena *on* dopĺňa ostenzívnym aktom nasmerovaným na zabudnutý dáždnik.¹⁰

Opäť sa zdá, že zámeno *on* je použité legitímne, hoci ostenzívny akt nie je nasmerovaný na žiadnu osobu mužského rodu. Dáždnik sprítomňuje konkrétnu osobu, a to na základe vzťahu vlastníctva (dáždnik je majetok danej osoby), pričom tento vzťah hovorca aj adresát uznávajú ako relevantný vzhľadom na kontext výpovede. Podľa všetkého by opäť mohlo ísť o prípad deiktickej identifikácie.

V situáciách A až C ide o nepriamu indexickú identifikáciu určitej osoby, hoci objektmi ostenzie sú predmety iných druhov, ktoré nespĺňajú podmienku životnosti a mužského pohlavia. Príklady sú skonštruované tak, aby vznikol dojem deiktického

¹⁰ Ak sa takýto príklad zdá málo intuitívny, mohlo by pomôcť, keby hovorca namiesto uvedenej výpovede napríklad povedal: *On_[← dáždnik] je síce invenčný umelec, ale je veľmi roztržitý.*

použitia zámena *on*. Mohli by sme preto povedať, že nepriamu indexickú identifikáciu možno uskutočniť deiktickým použitím indexického výrazu. Napriek zdaniu by som však chcel obhajovať inú hypotézu: Ak je indexický výraz použitý na uskutočnenie nepriamej indexickej identifikácie, nie je použitý deikticky. V prospech tejto hypotézy uvediem dva dôvody. Jeden spočíva v tom, že deikticky použité zámená sú prostriedkami tzv. bezprostrednej referencie v zmysle, v ktorom tento pojem bude vymedzený v nasledujúcej podkapitole, kým o indexických výrazoch použitých na nepriamu identifikáciu to neplatí. Druhý dôvod spočíva v tom, že ak by použitie indexických výrazov na nepriamu identifikáciu malo byť deiktické, nedali by sa adekvátne explikovať pravdivostné podmienky niektorých výpovedí obsahujúcich anaforickú väzbu.

3. NEPRIAMA INDEXICKÁ IDENTIFIKÁCIA A BEZPROSTREDNÁ REFERENCIA

Keďže podľa prevládajúceho názoru deikticky použité indexické výrazy sa správajú ako bezprostredne referujúce výrazy¹¹, nepriamo identifikujúce výskyty indexických výrazov sa môžu považovať za deiktické len v prípade, že sa takisto budú správať ako bezprostredne referujúce výrazy. V tejto podkapitole túto skutočnosť preveríme. Ukáže sa, že bezprostredne referujúcimi výrazmi nemôžu byť.

Najprv je potrebné vymedziť relevantný pojem bezprostrednej referencie. V literatúre sa možno stretnúť s dvoma odlišnými, no čiastočne prepojenými pojmami. Prvý z nich spočíva v tom, že výraz sa považuje za bezprostredne referujúci, ak vzťah medzi ním a jeho referentom nie je sprostredkovaný žiadnym konceptuálnym (obsahovým) prostriedkom. V druhom zmysle sa výraz považuje za bezprostredne referujúci, ak do pravdivostných podmienok (alebo všeobecnejšie, podmienok úspešnosti) výpovedí, v ktorých sa vyskytuje, poskytuje svoj referent, a to bez ohľadu na to, či vyjadruje, alebo nevyjadruje aj iný druh významu.¹² Zdá sa, že výraz, ktorý je bezprostredne referujúci v prvom zmysle, je takým aj v druhom zmysle, no výraz, ktorý je bezprostredne referujúci v druhom zmysle, ešte nemusí takým byť aj v prvom zmysle.

Vlastné mená sa považujú za bezprostredne referujúce v oboch zmysloch. Podľa prevládajúceho názoru vlastné meno referuje na objekt, ktorý ním bol pomenovaný, a pritom spravidla nevyjadruje žiadny obsah, ktorý by nejako charakterizoval kvalitatívnu stránku označeného objektu – referuje naň vďaka existencii vzťahu pomenovania medzi nimi, nie preto, že by objekt spĺňal napríklad nejakú deskriptívnu podmienku.¹³ A keďže vlastné meno nevyjadruje žiadny iný obsah, iba sa vzťahu-

¹¹ Pozri najmä Kaplan 1989 a Perry 1979.

¹² Prvý pojem bezprostrednej referencie sa etabloval najmä vďaka prácam R. B. Marcusovej (1961) a druhý pojem zase vďaka práci D. Kaplana (1989). Ich podrobnejšiu analýzu a porovnanie možno nájsť napríklad v prácach G. Martí (1995) a J. Kallestrupa (2012).

¹³ Tento názor je vo filozofii jazyka prevládajúci napriek viacerým spochybňeniam v ostatných rokoch. Je založený najmä na klasických prácach, napr. Marcus (1961), Kripke (1980) a Donnellan (1970).

je na svoj referent, tak aj do pravdivostných podmienok poskytuje len tento objekt. Individuové deskripcie referujú na objekty vďaka tomu, že ich opisujú ako (jedinečné) exemplifikáty určitých vlastností. Preto nejde o bezprostredne referujúce výrazy v prvom zmysle – vzťah referencie je sprostredkovaný podmienkou, ktorá od potenciálneho referenta vyžaduje túto skutočnosť. Deskripcie rovnako nie sú bezprostredne referujúce ani v druhom zmysle, keďže do pravdivostných podmienok prispievajú vyjadrenou deskriptívnou podmienkou, nie referentom. Existuje však názor, podľa ktorého sa tieto skutočnosti týkajú len deskripcií, ktoré sú použité atributívne, nie deskripcií použitých referenčne.¹⁴

Deikticky použité indexické výrazy možno považovať za bezprostredne referujúce len v druhom zmysle, nie v prvom zmysle. Deikticky použité zámeno referuje na nejaký objekt vďaka tomu, že daný objekt spĺňa nejakú podmienku – použitie zámena *ja* referuje na určitú osobu, pretože je hovorcom, použitie zámena *on* zase referuje na určitú osobu, pretože je mužského rodu a hovorca naň zameriava svoju identifikačnú intenciu – a teda ide o sprostredkovanú referenciu. Pravdivostné podmienky výpovedí, v ktorých sa vyskytuje deikticky použité výrazy vyskytujú, však obsahujú priamo referent, nie podmienku, ktorá sprostredkúva vzťah referencie a na základe ktorej je objekt referentom výrazu. Keďže v ďalšom texte budem hovoriť takmer výlučne o bezprostrednej referencii v druhom zmysle (pokiaľ nebude explicitne uvedené inak), slovné spojenie „v druhom zmysle“ budem spravidla vynechávať.

Názor, podľa ktorého deiktické výskyty sú bezprostredne referujúce, je takmer všeobecne akceptovaný, a to najmä na základe vplyvu teórie indexických výrazov od Davida Kaplana, ktorá patrí medzi najúspešnejšie sémantické teórie indexických výrazov v ich deiktickom použití vôbec. Je založená na dvoch pojmových odlíšeníach: rozdiel medzi kontextom použitia a okolnosťami ohodnotenia a rozdiel medzi charakterom a obsahom indexického výrazu (a fakticky aj neindexických výrazov).¹⁵

Kontext použitia sa spravidla intuitívne chápe ako komunikačná situácia, v ktorej hovorca uskutoční svoju výpoveď, pričom táto situácia zahŕňa rozmanité objekty, vzťahy medzi nimi a ich vlastnosti – môže okrem hovorcu zahŕňať aj adresáta, tretie osoby, prostredie, v ktorom sa nachádzajú, a podobne. Na účely formálno-sémantickej teórie, akou je aj Kaplanova, sa však kontext použitia modeluje zjednodušene. V tomto prípade spravidla ide o model tvorený štyrmi parametrami – hovorcom, možným svetom, miestom a časom. Tieto parametre postačujú na to, aby sa pomocou nich určili všetky obsahové atribúty výpovedí uskutočnených deiktickým použitím indexických výrazov. Kaplan však pripúšťa, že skupinu týchto parametrov možno rozšíriť, ak by to bolo potrebné. Okolnosti ohodnotenia sú zase aspektom, vzhľadom na ktorý sa priradujú pravdivostné (prípadne aj iné) hodnoty výpovediam – resp. ich obsahom – uskutočneným vzhľadom na určitý kontext použitia. Okolnosti

¹⁴ Pozri Martí 2008.

¹⁵ Pozri Kaplan 1989, s. 494 a 500 – 507.

ohodnotenia sú spravidla tvorené dvojicou možný svet a čas (bežná empirická výpoveď je pravdivá alebo nepravdivá vzhľadom na možný svet a čas). Možný svet a čas obsiahnutý v okolnostiach ohodnotenia môže, no nemusí byť totožný s možným svetom a časom z kontextu použitia. Stručne možno povedať, že kontext použitia je aspekt, vzhľadom na ktorý sa determinuje sémantický obsah výpovede, kým okolnosti ohodnotenia sú súborom parametrov, vzhľadom na ktoré sa determinuje pravdivostná hodnota obsahu výpovede.

Sémantika výrazov je určená pojmovou dvojicou charakter a obsah. Z formálneho hľadiska je charakter funkciou, ktorá priradzuje kontextom použitia (teda štvorici hovorca, možný svet, miesto a čas) obsahy, a obsah je funkcia, ktorá priradzuje okolnostiam ohodnotenia (teda dvojici možný svet a čas) extenzie. Hoci obsah sa explikuje ako určitá funkcia, kvôli zjednodušeniu a z určitých technických dôvodov, ktoré nie je potrebné rozvíjať na tomto mieste, je možné v prípade indexických výrazov obsah stotožniť s referentom použitia výrazu. V prípade indexických výrazov je charakter stabilný, nemení sa pri rôznych použitíach, no obsah sa môže meniť v rôznych použitíach toho istého indexického výrazu. Charakter možno intuitívne chápať ako pravidlo na výber referentov, ktoré poskytuje jednoznačnú špecifikáciu, na ktorý kontextovo relevantný objekt sa výskyt indexického výrazu vzťahuje. Tieto pravidlá sú rôznorodé a využívajú rôzne aspekty kontextu. Napríklad pravidlo spojené so slovom *ja* možno formulovať ako *osoba, ktorá práve hovorí*.¹⁶ To, kto práve hovorí, je jednoznačne určené samým aktom výpovede. Podobne to platí pri výrazoch ako *tu* (*miesto, na ktorom sa hovorí*) a *teraz* (*čas, v ktorom sa hovorí*) – dané miesto, resp. čas je určený samým aktom výpovede a ničím iným. Pri niektorých indexických výrazoch však samo uskutočnenie aktu výpovede nie je dostatočné na identifikáciu referenta, a teda charakter sa dopĺňa napríklad aktom ostenzie.

Po tomto objasnení základných pojmov sa môžeme vrátiť k otázke, či indexické výrazy použité na nepriamu identifikáciu sú deiktickými výrazmi. Jeden z dôvodov, prečo by sme ich takto nemali chápať, spočíva v tom, že nepriamo identifikujúce výskyty indexických výrazov nie sú bezprostredne referujúce. Teraz môžeme tento dôvod objasniť. Na to, aby výraz mohol byť bezprostredne referujúci, musí existovať spôsob garancie existencie jeho referenta.¹⁷ Keby bezprostredne referujúci výraz nemal referent, išlo by zo sémantického hľadiska o zmysluprázdny výraz, výraz bez sémantického obsahu, a teda tvrdenia uskutočnené použitím viet obsahujúcich takéto výrazy by boli rovnako zmysluprázdne a nemohli by byť ani pravdivé, ani nepravdivé. Vlastné mená sú bezprostredne referujúce, pretože takúto garanciu poskytujú – je ňou akt pomenovania, ktorý je úspešný, pokiaľ je pri ňom pomenovaný

¹⁶ Ide o zjednodušenú formuláciu, ktorá sa zmieňuje len o hovorení, no výpoveď možno uskutočniť aj inými spôsobmi – jej napísaním alebo len jej myslením. Zjednodušené chápanie plne postačuje na účely tohto článku.

¹⁷ Prirodzene, táto garancia nemusí byť stopercentná, keďže rôzne veci môžu zlyhať, no nemalo by ísť o systémovo umožnené zlyhania.

objekt. Ak akt pomenovania zlyhá v tom zmysle, že sa nepodari nič pomenovať, nezavedie sa do jazyka ani vlastné meno.¹⁸

V prípade deiktických výskytov indexických výrazov je to podobné. Deikticky použitý indexický výraz bezprostredne referuje na objekt, pokiaľ ten objekt spĺňa určitú podmienku obsiahnutú v charaktere daného výrazu. Ak taký objekt neexistuje, je prirodzené danú výpoveď spochybnit' ako zmysluprázdnu, keďže jej chýba predmet, o ktorom by bola.¹⁹ Ani vlastné mená, ani deikticky použité indexické výrazy nepripúšťajú zmysluplné prázdne použitia. Ak na druhej strane sa zdá, že prázdny výraz bol vo výpovedi použitý zmysluplne, do sémantického obsahu výpovede musel niečím prispieť, a teda nemôže ísť o výraz, ktorý by bol prázdny.

V prípade indexických výrazov použitých na nepriamu identifikáciu je však možné ich zmysluplné použitie napriek tomu, že na nič nereferujú. Vezmime si na ilustráciu použitie vety *To je invenčný umelec* v situácii, ktorá môže byť pritiahnutá za vlasy, no dobre vystihuje podstatu veci:

Situácia D: Na námestí pred vchodom do galérie moderného umenia sa z večera do rána zjaví útvar tvorený rôznymi úžitkovými predmetmi a odpadom. Umeleckí kritici ho považujú za inštaláciu anonymného autora, ktorý svoje dielo na toto miesto umiestnil v noci. V skutočnosti však tento útvar vznikol len zhodou okolností vďaka malému tornádu, ktoré v noci prešlo námestím a prinieslo naň tieto predmety. Kritici však útvar považujú za dielo a priznávajú umeleckú hodnotu; jeden z nich vysloví vetu:

To [— údajné dielo] *je invenčný umelec*,

pričom vyslovenie zámena *to* dopĺňa ostenzívnym aktom nasmerovaným na údajné dielo.

Zdá sa teda, že kritikovu výpoveď ľudia považujú za zmysluplnú – je možné, že prispeje k odbornej debате o umeleckých kvalitách údajného diela, ale aj o identite údajného autora. Z opisu situácie je však zrejmé, zámeno *to* je síce použité na uskutočnenie nepriamej indexickej identifikácie, no nemôže byť použité na uskutočnenie bezprostrednej referencie, pretože objekt identifikácie, teda osoba, ktorá by sa ním mala vyčleniť, neexistuje. Preto výskyt zámena *to* nemôže do pravdivostných podmienok predmetnej výpovede poskytnúť objekt identifikácie. Ak však ide o zmysluplnú výpoveď, tak niečím do pravdivostných podmienok prispieť musí;

¹⁸ Táto myšlienka otvára otázku tzv. prázdnych mien, teda výrazov, pri ktorých akt pomenovania zlyhá v tom zmysle, že žiadny objekt sa nepomenuje. Z logicko-sémantického hľadiska sa takéto výrazy niekedy nepovažujú za vlastné mená v pravom zmysle slova (pozri Zouhar 2004, s. 163 – 188). Tento názor získava v ostatných rokoch čoraz väčšiu popularitu (pozri napríklad Predelli 2017). Termínom „prázdne meno“ alebo všeobecnejšie „prázdny výraz“ označujem (singulárny, resp. individuový) výraz, ktorý nemá žiadny referent.

¹⁹ Eventuálne by sa dalo povedať, že takéto výpoved' by vyvolávala otázky určitého druhu, ktoré by sa týkali zabezpečenia zmysluplnosti výpovede, nie iba určenia faktov alebo pravdivostnej hodnoty.

mohla by to byť napríklad nejaká deskriptívna podmienka alebo vhodná vlastnosť. Ak v tomto prípade nemôže ísť o bezprostredne referujúci výskyt, nemôže byť ani deiktickým výskytom.

Situácia D je zjavne veľmi nepravdepodobná, no to ju ešte nediskvalifikuje ako možnú situáciu ilustrujúcu istý druh použitia indexického výrazu. Rovnaký efekt však dosiahneme aj pomocou realistickejšej situácie:

Situácia E: Na námestí pred vchodom do galérie moderného umenia sa z večera do rána zjaví útvar tvorený rôznymi úžitkovými predmetmi a odpadom. Umeleckí kritici ho považujú za inštaláciu anonymného autora, ktorý svoje dielo na toto miesto umiestnil v noci. V skutočnosti však toto dielo vytvorili niekoľkí autori, pričom verejnosť nepozná ich identitu a nevie, že ide o kolektívne dielo. Jeden z kritikov vysloví vetu:

To_[= dielo] je invenčný umelec.

prícom vyslovenie zámena *to* dopĺňa ostenzívnym aktom nasmerovaným na dielo.

Keďže zámeno *to* má zamýšľané singulárne použitie v danej výpovedi a dielo má viac ako jedného autora, použitím zámena sa nepodarí vyčleniť žiadnu osobu. Opäť teda pôjde o prázdne použitie, ktoré nerefereje na nič. Napriek tomu je však predmetná výpoveď zmysluplná aj v situácii E, a teda aj zámeno niečím muselo prispieť k tejto zmysluplnosti.²⁰

Zhrňme: Skutočnosť, že použitím indexického výrazu v prípade nepriamej indexickej identifikácie sa nemusí vyčleniť žiadny objekt, je dôvodom na to, aby sa takto použité indexické výrazy nemohli považovať za bezprostredne referujúce výrazy. V kontexte Kaplanovej teórie preto treba uznať, že výskyt vety *To je invenčný umelec*, použitý v niektorej z predchádzajúcich situácií, nevyjadruje singulárnu propozíciu obsahujúcu objekt, ktorý je nepriamym referentom použitia zámena *to*. V záujme zachovania uniformného prístupu však musíme pripustiť, že ak to platí v prípade niektorých nepriamo identifikujúcich použití indexických výrazov (konkrétne tých, ktoré sú skutočne prázdne), tak to musí platiť o všetkých použitíach tohto druhu, vrátane tých, ktoré nie sú prázdne. Indexický výraz použitý na nepriamu identifikáciu teda nie je deiktickým výrazom.

4. NEPRIAMA INDEXICKÁ IDENTIFIKÁCIA A ANAFORICKÁ VÄZBA

Druhý dôvod, pre ktorý indexické výrazy použité na nepriamu identifikáciu nie sú deiktické, sa opiera o sémantiku výrazov spojených anaforickou väzbou.

²⁰ Prípady nepriamej indexickej identifikácie môžu byť veľmi rozmanité a nemusia byť obmedzené len na predmety a osoby. Hovorca môže napríklad povedať: *Vtedy_[= obraz] mal ešte veľmi málo skúseností*, pričom pri použití výrazu *vtedy* ukáže na obraz, o ktorého autorovi mieni niečo povedať. Hovorca takto nepriamo identifikuje určité časové obdobie, v ktorom obraz vznikol, nie osobu alebo predmet.

Deikticky použité indexické výrazy dodávajú do vyjadreného obsahu výpovedí, v ktorých sa vyskytujú, len objekt identifikácie. Keďže v našich modelových situáciách A až C objekty ostenzie (fotografia, obraz, resp. dáždnik) nie sú objektmi identifikácie jednotlivých použití indexických výrazov, ale len prostriedkom, ktorý má pomôcť určiť objekt identifikácie (je ním určitá osoba zobrazená na fotografii, autor obrazu, resp. majiteľ dáždnika), tak do vyjadreného obsahu bude patriť táto osoba, nie príslušná vec. Predpokladajme, že B hovorca uskutoční nasledujúcu výpoveď:

To_[osoba] je invenčný umelec. Nedávno sa v aukcii vydražil jeden z jeho obrazov za vysokú sumu.

Použitie zámena *to* je sprevádzané ostenzívnym aktom nasmerovaným na určitú osobu a zámeno *jeho* v druhej vete je použité tak, aby bolo anaforicky závislé od výskytu zámena *to*. Intuitívne správne pravdivostné podmienky dostaneme, keď použitia zámen *to* a *jeho* budeme považovať za koreferujúce, pričom ich sémantickou funkciou je identifikovať osobu, na ktorú je zacielený ostenzívny akt. Na to, aby sme určili správnu sémantickú interpretáciu anaforicky použitého zámena, teda stačí, ak výraz *to* chápeme ako prostriedok uskutočnenia deiktickej (bezprostrednej) identifikácie.

Je zjavné, že rovnako by fungovali obdobné výpovede uskutočnené v situáciách podobných napríklad situácii B:

Situácia F: Hovorca a adresát stoja v galérii pred určitým obrazom. Hovorca uskutoční nasledujúcu výpoveď:

To_[obraz] je invenčný umelec. Nedávno sa v aukcii vydražil jeden z jeho obrazov za vysokú sumu.

Vyslovenie zámena *to* dopĺňa ostenzívnym aktom nasmerovaným na obraz, pred ktorým stoja.

Použitím zámena *jeho* hovorca mieni identifikovať osobu, ktorá už bola predmetom identifikácie v predchádzajúcej časti diskurzu. Preto napriek tomu, že ostenzívny akt sprevádzajúci použitie zámena *to* je nasmerovaný na určité dielo, nie na osobu, jeho sémantickým obsahom by mala byť práve nejaká osoba – použitím zámena *to* hovorca zjavne mienil nepriamo identifikovať autora daného obrazu, nie obraz sám. Preto by sa mohlo povedať, že táto osoba je aj sémantickým obsahom daného použitia zámena *to*. Mimochodom, všimnime si, že adresát výpovede je bez akýchkoľvek problémov schopný porozumieť komunikovanému obsahu aj v prípade, že kontext sa výraznejšie zmení medzi uskutočnením výpovede použitím vety *To je invenčný umelec* a uskutočnením výpovede použitím vety *Nedávno sa v aukcii vydražil jeden z jeho obrazov za vysokú sumu*. Kým pri prvej vete sú v prítomnosti určitého obrazu, na ktorý hovorca zameria adresátovu pozornosť aj vykonaním ostenzívneho aktu, pri druhej vete (ktorej výpoveď sa mohla odohrať o niekoľko se-

kúnd neskôr pri presune napríklad do inej miestnosti v galérii) už obraz nie je v ich zornom poli. Existencia anaforickej väzby však zabezpečí, že zámeno *jeho* bude adresát interpretovať správne aj v takejto situácii.

Tieto príklady sú priamočiare. Existujú však aj zložitejšie prípady. Niekedy totiž nestačí interpretovať anaforický výraz tak, že jeho sémantický obsah je totožný s objektom, ktorý je sémantickým obsahom antecedentného indexického výrazu použitého na nepriamu identifikáciu. Vezmime si situáciu:

Situácia G: Hovorca a adresát stoja v galérii pred určitým obrazom. Hovorca uskutoční nasledujúcu výpoveď:

To_[→ obraz] je invenčný umelec. Nedávno sa v aukcii vydražil jeho iný obraz za vysokú sumu.

Vyslovenie zámena *to* dopĺňa ostenzívnym aktom nasmerovaným na obraz, pred ktorým stoja.

Prirodzene, výskyt zámena *jeho* je anaforicky závislý od antecedentného výskytu zámena *to* a zdá sa, že by sa mohlo interpretovať tak, že ide o koreferujúce výskyty (podobne ako v situácii F). Lenže druhá časť hovorcovej výpovede je v určitom zmysle nekompletná – výraz *jeho iný obraz* zjavne skrýva elipsu, keďže hovorca chce povedať, že predmetom dražby bol iný obraz daného autora, než je tento (teda ten, na ktorý ukazuje). Po skompletizovaní hovorcova výpoved' znie:

To_[→ obraz] je invenčný umelec. Nedávno sa v aukcii vydražil jeho iný obraz, než je tento (obraz), za vysokú sumu.

V načrtnutej situácii sa môže výskyt zámena *tento* (resp. zloženého výrazu *tento obraz*), ktorý sa do vety dostane po doplnení zamlčanej časti, interpretovať tak, že je použitý deikticky a referuje na konkrétny objekt v zornom poli hovorca a adresáta (dokonca si môžeme predstaviť, že hovorca implicitne uskutočnil aj príslušný ostenzívny akt zameraný na obraz).

Čo sa však stane, keď deiktická interpretácia výskytu zámena *tento* (resp. výrazu *tento obraz*) nebude možná? Mohlo by ísť o mierne upravenú situáciu:

Situácia H: Hovorca a adresát sa zastavia v galérii pred určitým obrazom. Hovorca uskutoční nasledujúcu výpoveď:

To_[→ obraz] je invenčný umelec.

Vyslovenie zámena *to* dopĺňa ostenzívnym aktom nasmerovaným na obraz, pred ktorým stoja. Vzápätí po uskutočnení tejto výpovede sa presúvajú do vedľajšej miestnosti, obraz sa stratí z ich zorného poľa a hovorca počas toho pokračuje:

Nedávno sa v aukcii vydražil jeho iný obraz za vysokú sumu,

pričom komunikovaná informácia obsahuje aj implicitný odkaz na obraz, na ktorý hovorca zameral svoj ostenzívny akt.

Aj v tomto prípade je druhá výpoveď eliptická, pričom výraz *jeho iný obraz* možno nahradiť doplneným výrazom *jeho iný obraz, než je tento (obraz)*. Implicitný výskyt zámena *tento* (resp. výrazu *tento obraz*) však nie je deiktický.

Mohli by sme špekulovať o tom, že ide skôr o anaforický výskyt. V prospech tejto hypotézy by sme mohli uviesť analógiu s nasledujúcou výpoveďou, ktorú by hovorca mohol uskutočniť v situácii H (aj v situácii G) namiesto pôvodne uvedeníých výpovedí:

Autor tohto_[☛ obraz] obrazu je invenčný umelec. Nedávno sa v aukcii vydražil jeho iný obraz [než je tento (obraz)] za vysokú sumu.

Táto formulácia obsahuje dve anaforické väzby – výskyt zámena *jeho* je anaforicky závislý od výskytu výrazu *autor tohto obrazu* a implicitný výskyt výrazu *tento* (resp. výrazu *tento obraz*) je zase anaforicky závislý od výskytu spojenia *tohto (obrazu)*.

Napokon uvediem ešte jednu situáciu, v ktorej hovorcová výpoveď neobsahuje žiadnu relevantnú zamlčanú časť informácie:

Situácia I: Hovorca a adresát sa zastavia v galérii pred určitou sochou. Hovorca uskutoční nasledujúcu výpoveď:

Každý jeho_[☛ socha] obraz je majstrovské dielo.

Vyslovenie zámena *jeho* dopĺňa ostenzívnym aktom nasmerovaným na sochu, pred ktorou stoja. Vzápätí po uskutočnení tejto výpovede sa presúvajú do vedľajšej miestnosti, socha sa stratí z ich zorného poľa a hovorca počas toho pokračuje:

Tá socha však dokazuje, že ako sochár nevynikal.

Použitie výrazu *tá socha* v istom zmysle parazituje na predošlej výpovedi a ostenzívnom akte identifikácie diela. Výskyt zámena *tá* nie je v našom užšom zmysle deiktický, no anaforicky využíva identifikačný výkon uskutočnený použitím zámena *jeho*. Nepriama indexická identifikácia autora sochy použitím zámena *jeho* preto v nejakom zmysle musí zahŕňať aj identifikáciu obrazu, na ktorý je nasmerovaný hovorcov ostenzívny akt.

Mohlo by sa namietnuť, že problematickým aspektom uvedených príkladov je skutočnosť, že hovorca jedným ostenzívnym aktom identifikuje dva rôzne objekty naraz (ktoré sa ešte navyše nachádzajú na rôznych miestach) – dielo aj jeho autora. Nejde však o nič nezvyčajné, či dokonca nemožné. Hovorca môže uskutočniť výpoveď použitím vety

To je jeho najlepšie dielo,

pričom použitie zámena *to* dopĺňa ostenzívny akt zacielený na určitý obraz, no použitie zámena *jeho* nie je doplnené žiadnym ďalším aktom ostenzie, a pritom je intuitívne zjavné, že tento akt ostenzie plne postačuje aj ako doplnok k použitiu druhého

zámena. Inými slovami, hovorca sice môže, no nemusí uskutočniť žiadny druhý akt ostenzie sprevádzajúci použitie zámena *jeho* na to, aby jeho výpoveď bola kompletná a zrozumiteľná pre adresáta. Tento jav je vo filozofickej literatúre málo preskúmaný a určite si zaslúži pozornosť, no uvedené príklady možno považovať aspoň za doklad jeho existencie.

Zhrňme: Je prípustné, aby od výskytu indexického výrazu použitého na nepriamu identifikáciu objektu prostredníctvom vyčlenenia odlišného objektu ostenzie bol anaforicky – a teda obsahovo – závislý výskyt indexického výrazu, ktorý je použitý na priamu identifikáciu objektu ostenzie. To naznačuje, že výskyt indexického výrazu použitého na nepriamu identifikáciu musí vo svojom obsahu nejako zahŕňať aj objekt ostenzie. Teória indexických výrazov by túto skutočnosť mala uspokojivo vysvetľovať.

5. INDEXICKÁ DESKRIPCIA

Nepriama indexická identifikácia je výzvou pre sémantické a pragmatické teórie indexických výrazov. Napríklad Kaplanova teória poskytuje nesprávne predikcie, pretože niektoré takéto výskyty indexických výrazov musí považovať za prázdne, hoci hovorcovia úspešne identifikujú zamýšľaný objekt a adresáti tieto použitia tak aj chápu. Napríklad použitie zámena *on* v situácii, v ktorej objektom ostenzie je obraz a hovorcovým zámerom je identifikovať autora obrazu (a pripísať mu nejakú vlastnosť, napríklad vlastnosť *byť invenčný umelec*), je prázdne kvôli nesúladu medzi typom objektu ostenzie (neživá vec) a charakterom zámena, podľa ktorého výskyt zámena referuje na ostenzívne vyčlenený objekt mužského pohlavia. Analogicky použitie zámena *to* v rovnakej situácii identifikuje nesprávny predmet, a to obraz, ktorý je objektom ostenzie, keďže vyhovuje podmienke, podľa ktorej ide o objekt ostenzie, na ktorý sa hovorca zameriava. Kaplanova teória neposkytuje prostriedky na preklenutie priepasti medzi objektom ostenzie a zamýšľaným objektom identifikácie.

V predchádzajúcich dvoch častiach sme videli, že:

- sémantický obsah výskytu indexického výrazu použitého na nepriamu identifikáciu nemôže byť totožný s objektom (alebo údajným objektom) nepriamej identifikácie, pretože ak neexistuje, výskyt indexického výrazu by nemal sémantický obsah;
- sémantický obsah výskytu indexického výrazu použitého na nepriamu identifikáciu musí zahŕňať objekt ostenzie, pretože inak by niektoré výrazy anaforicky závislé od výskytu indexického výrazu použitého na nepriamu identifikáciu nemali sémantický obsah.

Adekvátne vysvetlenie obsahu indexických výrazov použitých na nepriamu identifikáciu by sa preto malo vyznačovať najmä nasledujúcimi črtami:

- a) sémantický obsah zloženého výrazu by mal byť určený na základe sémantických obsahov zložiek výrazu, a to vrátane zamlčaných alebo skrytých zložiek;

- b) sémantický obsah indexického výrazu použitého na nepriamu identifikáciu by mal byť vecne primeraný (teda mal by zodpovedať druhu, rodu a podobne) sémantickému obsahu ostatných zložiek použitej vety, v ktorej sa indexický výraz vyskytuje;
- c) sémantický obsah indexického výrazu použitého na nepriamu identifikáciu by mal zahŕňať objekt ostenzie, ktorý sa využíva na nepriamu identifikáciu;
- d) sémantický obsah indexického výrazu použitého na nepriamu identifikáciu by mal byť primeraným nástrojom nepriamej identifikácie objektu.

Tieto podmienky budú splnené, ak výskyt indexického výrazu použitého na nepriamu identifikáciu nejakého objektu (ktorý môže, no nemusí existovať) budeme chápať tak, že tento objekt nie je vyčlenený ostenzívne, ale len opisne. Inými slovami, nepriama identifikácia nie je osobitný prípad deiktického vyčlenenia objektu „na diaľku“, ale deskriptívnym vyčlenením objektu prostredníctvom kontextovo či situácie dostupných prvkov.

V zásade existujú (najmenej) dva spôsoby, ako túto požiadavku naplniť. Prvým z nich je vysvetlenie, podľa ktorého výskyt indexického výrazu použitého na nepriamu identifikáciu nemá ako svoj sémantický obsah nepriamo identifikovaný objekt, ale deskriptívnu podmienku, ktorá zahŕňa ako objekt ostenzie, tak aj jeho vzťah k nepriamo identifikovanému objektu. Podľa tohto chápania by výpoveď:

To_[dielo] je invenčný umelec
vyjadrovala ako svoj sémantický obsah propozíciu *Osoba, ktorá je autorom tohto_[dielo] diela, je invenčný umelec* a výpoveď:

On_[dielo] je invenčný umelec
by vyjadrovala ako svoj sémantický obsah propozíciu *Osoba mužského pohlavia, ktorá je autorom tohto_[dielo] diela, je invenčný umelec*. Vo všeobecnosti: ak *o* je objekt ostenzie, *R* je binárny vzťah medzi objektmi a V_n (kde $n \geq 0$) je vlastnosť, tak sémantický obsah výskytu indexického výrazu použitého na nepriamu identifikáciu je určený deskriptívnou podmienkou $(\lambda x)(R(x, o) \ \& \ V_m(x) \ \& \ \dots \ \& \ V_n(x))$, pričom $0 \geq m \geq n$ a zápis „ $(\lambda x)(\dots)$ “ čítame „to jediné *x*, pre ktoré platí, že...“. Takáto deskriptívna podmienka spravidla obsahuje aj indexický prvok, keďže ostenzívna identifikácia objektu *o* sa zvyčajne uskutočňuje použitím indexického výrazu.

Druhé vysvetlenie je veľmi podobné tomu prvému, no dopĺňa jeden aspekt navyše. Výskyt indexického výrazu použitého na nepriamu identifikáciu je podľa neho len skrátenou syntaktickou náhradou za deskriptívny výraz. Výskyt indexického výrazu teda nevyjadruje zložený deskriptívny obsah, ale zastupuje deskriptívny výraz vyjadrujúci daný deskriptívny obsah. Výpoveď:

To_[dielo] je invenčný umelec
je len skráteným vyjadrením výpovede

Osoba, ktorá je autorom tohto_[dielo] diela, je invenčný umelec
a výpoveď:

On_[☐ dielo] je invenčný umelec
je len skráteným vyjadrením výpovede

Osoba mužského pohlavia, ktorá je autorom tohto_[☐ dielo] diela, je invenčný umelec.

Výskyty indexických výrazov *to* a *on* sú len zástupné výrazy nahrádzajúce výskyty zložitejších výrazov, ktoré však hovorcovia z rôznych dôvodov nemusia použiť – napríklad použitie indexického výrazu je oveľa efektívnejšie ako použitie zložitej deskripcie a zo situačného kontextu je dostatočne zjavné, aké atribúty by objekt identifikácie mal mať a v akom vzťahu je s objektom ostenzie. Vo všeobecnosti: ak o , R a V_n znamenajú to, čo je uvedené vyššie, tak výskyt indexického výrazu použitého na nepriamu identifikáciu náhradou za deskriptívny výraz „ $(x)(R(x, o) \& V_m(x) \& \dots \& V_n(x))$ “, pričom $0 \leq m \leq n$ a zápis „ $(x)(\dots)$ “ čítame „to jediné x , pre ktoré platí, že...“. Takáto deskripcia spravidla obsahuje aj indexický výraz.

Zhodnoťme plnenie uvedených požiadaviek a) až d), pričom využijeme uvedené príklady. Požiadavka vecnej primeranosti, teda b), je splnená, pretože predikátový výraz *invenčný umelec* vyjadruje vlastnosť, ktorú môžu exemplifikovať len osoby, a subjektový výraz vyjadruje podmienku, ktorú môžu takisto spĺňať len osoby. Požiadavka c) je splnená, pretože objekt ostenzie je zahrnutý do sémantického obsahu prostredníctvom deiktickej zložky *tohto*. Požiadavka d) je splnená, pretože nepriamo identifikovaný objekt – ak existuje – spĺňa podmienku *byť osobou (mužského pohlavia), ktorá je autorom tohto_[☐ dielo] diela*. Ako je to s požiadavkou a)? Zdá sa, že druhé vysvetlenie ju spĺňa, no prvé nespĺňa. Výskyt indexického výrazu, ktorý by mal podľa prvého vysvetlenia vyjadriť zloženú deskriptívnu podmienku, je syntakticky jednoduchý, a teda nie je jasné, odkiaľ majú pochádzať jednotlivé súčasti deskriptívnej podmienky. Druhé vysvetlenie túto požiadavku dokáže jasne artikulovať. Existuje teda určitá preferencia v prospech druhého vysvetlenia.

Uvedené vysvetlenie možno v podstate chápať ako rozšírenie teórie, ktorú rozpracoval G. Nunberg pre deskriptívne výskyty indexických výrazov. Indexický výraz je deskriptívne použitý napríklad v kontexte, v ktorom na smrť odsúdený väzeň vyhlási:²¹

Tradične (ja) mám nárok na posledné jedlo podľa vlastného výberu.

Hovorca síce niečo tvrdí o sebe, no použitie výrazu *tradične* naznačuje, že mieni povedať niečo všeobecné, keďže tento výraz indikuje etablovanú tradíciu, ktorá sa opakuje v analogických situáciách (poprava je však pre človeka jedinečná udalosť, ktorá sa spravidla neopakuje). Hovorca uvedenú vetu vysloví ako zástupca všetkých na smrť odsúdených osôb a chce teda povedať niečo o tom, že na smrť odsúdení majú tradične nárok vybrať si posledné jedlo. Výskyt výrazu *ja* v tejto vete (ktorý môže byť zo štylistických dôvodov zamlčaný) teda podľa Nunberga nereferuje na hovorcu, ale do vyjadreného obsahu použitia vety dodáva skôr deskriptívnu vlast-

²¹ Pozri Nunberg 1993, s. 20.

nosť *byť na smrť odsúdený väzeň*, ktorá je v danom komunikačnom kontexte relevantná – hovorca teda vyjadrí obsah, podľa ktorého *na smrť odsúdený väzeň má tradične nárok na posledné jedlo podľa vlastného výberu*. G. Nunberg považuje svoju teóriu za rozšírenie koncepcie bezprostrednej referencie – rozšírenie spočíva v tom, že objektmi bezprostrednej referencie nie sú podľa neho len jednotliviny (osoby, veci, miesta, časy a podobne), ktoré sú štandardnými entitami identifikovanými výskytmi indexických výrazov, ale aj všeobecniny, teda vlastnosti spomenutého druhu. Zároveň konštatuje, že indexické výrazy dodávajú do vyjadreného obsahu všeobecniny, pokiaľ sa vo vete, v ktorej sa vyskytujú, objavuje aj vhodný modálny výraz ako *tradične, zvyčajne, vždy* a podobne. Predložené vysvetlenie indexických výrazov použitých na nepriamu indexickú identifikáciu rozširuje analogickú interpretáciu niektorých výskytov indexických výrazov aj na výpovede, v ktorých sa takéto modálne výrazy nevyskytujú.

Inou inšpiráciou pre načrtnutý prístup je vysvetlenie obsahu anaforicky použitých indexických výrazov v prípadoch, v ktorých anaforický výraz je závislý od kvantifikačného antecedenta, no nenachádza sa v jeho dosahu. Ako sme videli, anaforický výraz sa chápe ako skratka za zložitejší deskriptívny výraz, ktorý je možné skonštruovať z jazykového kontextu, v ktorom sa vyskytuje príslušný antecedentný výraz. V prípade nepriamej indexickej identifikácie však neuvažujeme o jazykovom kontexte, ale o komunikačnom kontexte, v ktorom hovorca uskutočňuje svoju výpoveď. Materiál pre nájdenie vhodnej deskripcie tak neposkytuje jazykové okolie výrazu, ale mimojazyková situácia, v ktorej hovorca realizuje svoju výpoveď.

Napokon treba ešte konštatovať, že uvedené vysvetlenie môže byť prijateľné, pretože pri ňom nevznikajú problémy z tretej a štvrtej časti. Ak indexický výraz použitý na nepriamu identifikáciu len zastupuje deskriptívny výraz, jeho prázdne výskyty nebudú zmysluprázdne. Deskripcia dodáva do sémantického obsahu výpovede deskriptívnu podmienku, ktorú objekt musí splniť, aby bol referentom deskripcie, nie objekt sám. Hoci útvár, resp. dielo, na ktoré hovorca ukazuje pri použití zámena *to* alebo *on*, nemá autora alebo má viac ako jedného autora, deskripcia *osoba mužského pohlavia, ktorá je autorom tohto diela* poskytne do sémantického obsahu len príslušnú deskriptívnu podmienku, a teda sémantický obsah výpovede bude kompletný. V uvedenej deskripcii je takisto explicitne prítomný výraz *tohto (diela)*, ktoré identifikuje objekt ostenzie a od ktorého môže byť anaforicky závislý iný výraz v nasledujúcej časti diskurzu. Ak sa vo vete takýto anaforický výraz vyskytuje, môže preberať svoj sémantický obsah od antecedentného výskytu indexického výrazu bez akýchkoľvek problémov.

6. ZÁVER

Indexické výrazy sa zvyčajne považujú za jazykové prostriedky na identifikáciu objektov spätých s komunikačnými kontextmi, v ktorých hovorcovia uskutočnu-

jú svoje rečové akty. Fenomén nepriamej indexickej identifikácie však umožňuje identifikáciu uskutočňovať aj za hranicami aktuálneho komunikačného kontextu a eventuálne aj jeho rozširovanie za hranice zorného poľa participantov komunikácie. Využívajú sa na to situačne dostupné prostriedky. Teória sémantického obsahu výskytov indexických výrazov použitých na nepriamu identifikáciu musí obsah indexických výrazov modelovať tak, aby bol zachytený prechod od objektu ostenzie k objektu identifikácie. Možno to uskutočniť tak, že objekt identifikácie sa opíše na základe jeho kontextovo relevantného vzťahu k objektu ostenzie. Objekt identifikácie sa tak síce nedostane do vyjadreného obsahu výskytu indexického výrazu, ale obsahom bude spomenutá deskriptívna podmienka a jej jednotlivé súčasti (a to najmä objekt ostenzie a jeho vzťah s objektom identifikácie). Hovorca tak vyčlení objekt identifikácie ako subjekt ďalších predikácií a ďalších vyjadrení vďaka tomu, že ho opíše prostredníctvom kontextovo dostupných entít. Výskyty indexických výrazov použitých na nepriamu identifikáciu dodávajú do obsahu zložených výrazov, v ktorých sa vyskytujú, (zloženú) deskriptívnu podmienku, nie (jednoduché) indivídium, a teda ide o deskriptívne použité indexické výrazy. Rozširuje sa tak skupina deskriptívnych použití indexických výrazov nad rámec toho, ako výskyt deskriptívnych indexických výrazov vymedzil G. Nunberg – takto použité deskriptívne výrazy sa môžu vyskytovať nielen vo výpovediach obsahujúcich modálne výrazy, indikujúce všeobecnosť, ale aj vo výpovediach bez nich.

Bibliografia

- CMOREJ, Pavel (2001): *Na pomedzí logiky a filozofie*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 350 s.
- CORAZZA, Eros (2004): *Reflecting the Mind: Indexicality and Quasi-Indexicality*. Oxford: Clarendon Press 2004. 368 s.
- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda: opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2013. 432 s.
- DONNELLAN, Keith (1970): Proper Names and Identifying Descriptions. In: *Synthese*, roč. 21, č. 3 – 4, s. 335 – 358.
- EVANS, Gareth (1985): Pronouns, Quantifiers, and Relative Clauses (I). In: G. Evans (ed.): *Collected Papers*. Oxford: Clarendon Press 1985, s. 76 – 152.
- KALLESTRUP, Jesper (2012): *Semantic Externalism*. London: Routledge. 282 s.
- KAPLAN, David (1989): Demonstratives. In: J. Almog – J. Perry – H. Wettstein (eds): *Themes from Kaplan*. New York: Oxford University Press, s. 481 – 563.
- KRIPKE, Saul A. (1980): *Naming and Necessity*. Cambridge, MA: Harvard University Press 1980. 172 s.
- LEVINSON, Stephen C. (1983): *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press 1983. 420 s.
- LUDLOW, Peter – NEALE, Stephen (1991): Indefinite Descriptions: In Defense of Russell. In: *Linguistics and Philosophy*, 1991, roč. 14, č. 2, s. 171 – 202.

MARCUS, Ruth Barcan (1961): Modalities and Intensional Languages. In: *Synthese*, 1961, roč. 13, č. 4, s. 303 – 322.

MARTÍ, Genoveva (1995): The Essence of Genuine Reference. In: *Journal of Philosophical Logic*, roč. 24, č. 3, s. 275 – 289.

MARTÍ, Genoveva (2008): Direct Reference and Definite Descriptions. In: *Dialectica*, roč. 32, č. 1, s. 43 – 58.

NEALE, Stephen (1990): Descriptive Pronouns and Donkey Anaphora. In: *The Journal of Philosophy*, roč. 87, č. 3, s. 113 – 150.

NUNBERG, Geoffrey (1992): Two Kinds of Indexicality. In: C. Barker – D. Dowty (eds.): *Proceedings of SALT 2.*, s. 283 – 302.

NUNBERG, Geoffrey (1993): Indexicality and Deixis. In: *Linguistics and Philosophy*, roč. 16, č. 1, s. 1 – 43.

PERRY, John (1979): The Problem of Essential Indexical. In: *Noûs*, roč. 13, č. 1, s. 3 – 21.

PREDELLI, Stefano (2017): *Proper Names: A Millian Account*. Oxford: Oxford University Press 2017. 176 s.

ZOUHAR, Marián (2004): *Podoby referencie*. Bratislava: Iris. 256 s.